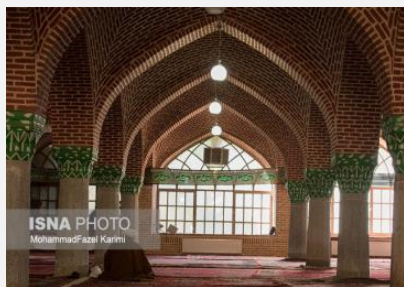

از «میل‌لی مجید» تا «۶۳ ستون»

این شهر تاریخی، بناهای منحصر‌بفردی را در دل خود جای داده است...

ایسنا/آذربایجان شرقی تبریز این شهر تاریخی، بناهای منحصر‌بفردی را در دل خود جای داده است که از جمله ی آنها، مساجد تاریخی تبریز به ویژه مساجد موجود دردل بازار تبریز است که در کنار معماری های منحصر به فرد و زیبا، در تاریخ تبریز و ایران اهمیت بسیاری داشته و خاستگاه جریان های بسیار مهم سیاسی و تاریخی بوده اند. مساجد از دیرباز به عنوان عنصری اساسی در جوامع اسلامی مطرح بوده است. در ایران نیز مسجد از دیرباز در بطن شهرها و روستاها وجود داشته و معماری مساجد نیز همواره مورد توجه بوده است.

شهر تبریز با توجه به تاریخ و قدمت خود، آثار تاریخی بسیاری دارد؛ از جمله این بناهای تاریخی می توان به مساجد اشاره کرد؛ مساجد تاریخی تبریز که در برگرفته میراث معنوی گذشتگان هستند، نمادی از عظمت و شکوه را برای بازدیدکنندگان به نمایش می گذارند. تبریز با ده ها مسجد تاریخی، زمینه های گوناگونی از زوایای تاریخ هنر و معماری این خطه از آذربایجان را به نمایش گذاشته است.

مساجد قدیمی شهر تبریز در گذشته با معماری خاص خود چنان زیبا بنا شده اند که معماران امروزی، ذوق و استعداد توانایی خلق چنین آثار بدیع را در خود نمی بینند. در این بین مساجدی که از قرن ها پیش به یادگار مانده اند، چنان زیبایی خاصی از خود نشان می دهند که شبیه به موزه هستند تا یک مکان عبادت و نیایش و این نشان از هنر گذشتگان در خلق آثاری بدیع در جهان اسلام داشته است.

معماری و ساختار بی نظیر مساجد تبریز

یک پژوهشگر حوزه تاریخ تبریز به ایسنا می گوید: مساجد ایرانی غالباً دارای ایوان، گنبد، کاشی کاری و حیاط دارای حوض هستند، معمارانی که در فلسفه معماری پژوهش می کنند، اعلام کرده اند، مساجد محل، وصل زمین و آسمان بهم هستند چرا که وقتی تصویر ایوان، گنبد و کاشی کاری در آب حوض منعکس شده و رنگ و طرح آن دیده می شود، گفته می شود حقیقت و واقعیت معنوی عالم هستی در مساجد بازتاب می شود.

کریم میمنت نژاد ادامه می دهد: در جزئیات ساخت مساجد اکثر هنرها استفاده می شود، استفاده از هنرهای تزئینی، کاشی کاری، نقش و نگار اسلیمی، پنجره های رنگی، فرش ها، مناره و نورگیرها نشانه هایی است که در بناهای مذهبی به کار گرفته شده است و انسان را به آرامش معنوی دعوت می کنند و اکثراً مساجد دارای نمای بیرونی بی تکلف و ساده و درونگرا هستند. او می افزاید: شهر تبریز در گذشته به شکل محله بندی بود و در بیست محله تاریخی تبریز یک میدان وجود داشت و در هر میدان مسجدی بوده است و در کنار سایر عناصرکالبدی اجتماعی چون یخچال، کاروانسرا و حمام عمومی یکی از عناصر میدان ها و محلات تبریز مسجد بوده است و مسجد هر محل نسبت به محله دیگر ویژگی خاصی داشت و حتی اگر محلات کم توان و کم برخورددار بودند، به همت خیرین و بزرگان این محلات مسجد میدان به شکل زیبا ساخته شده اند که از میدان های باقی مانده می توان به مسجد میدان در میدان مقصودیه و مسجد کلکته چی در میدان ورجی اشاره کرد.

او خاطرنشان می کند: این عمرانی و آبادانی مساجد توسط تجار و بزرگان محلات به صورت گروهی و فردی انجام می شد و افرادی که بانی تعمیر مساجد بودند، قدمت و اصالت آن را حفظ می کردند ، اکثر مساجد تبریز به نام اشخاص است و شاید نتوان به ریشه آنها رسید چراکه بسیار قدیمی هستند؛ کالبد مساجد بازسازی می شود اما اسامی آنها حفظ شده است درحالیکه این سنت حسنه در حال از بین رفتن است.

میمنت نژاد یادآور می شود: در محله قدیمی حکم آباد تبریز، مسجدی بنام حاج محمد علی وجود دارد و شاید این نام گذاری قدمتی چند صد ساله داشته باشد اما اخیراً نام آن را به مصعب بن العمیر تغییر داده اند درحالیکه در طول زمان و اتفاقات شهر تبریز نام آنها حفظ شده بود؛ این سنت حسنه حفظ نام بانیان مساجد مسئله مهمی است و باید فرهنگ سازی شود و تغییر آن ها ناپسند است.

او بیان می کند: بنابه معماری هر دوره، مساجد آن بازسازی می شد و این قاعده در وضعیت کنونی ما نیز ادامه دارد اما مساجدی که کالبد اولیه خود را حفظ کرده اند، مساجد داخل بازار تبریز است که از نظر وسعت بزرگترین بوده و اصالت معماری آنها نیز حفظ شده است؛ از جمله آنها مسجد جامع تبریز است و اکنون به نام مسجد جمعه شناخته می شود که هنگام مرمت دیوارهای جدا را حذف کرده و یکپارچه و یک مسجد شده اند درحالیکه تاریخ ساخت آنها متفاوت است.

او ادامه می دهد: یکی از مساجد بسیار زیبا داخل بازار تبریز، مسجد ۶۳ ستون است که ۶۳ ستون و ۸۰ گنبد دارد و از تصویر هوایی آن این گنبدها معلوم است و اتفاقات تاریخی نیز در این مساجد رخ داده است.

این پژوهشگر حوزه تاریخ تبریز متذکر می شود: معمولاً این مساجد محل تجمع، آزادی خواهی، کمیته ها و ستادهای اجتماعی مردم بودند به عنوان نمونه در تمامی جریانات سیاسی که در انقلاب مشروطه رخ داد، مسجد صمصام خان در محله ی میارمیار به عنوان ستاد مشروطه خواهی تبریز ذکر شده است و این مهم پس از انقلاب اسلامی نیز تکرار شد و مساجد به ستاد تبدیل

شدند و حتی در رفع نیازهای اساسی مردم نیز نقش داشتند.

او می افزاید: برخی بناها، مسجد مدرسه هستند مانند مسجد صادقیه در اول بازار یمن دوزان که کنار مسجد، مدرسه دینی ساخته شده است یا مسجد حسن پادشاه که جزو بناهای دوران آق قویونلو است و در کنار آن مدرسه ای برای طلاب در نظر گرفته شده است.

او اظهار می کند: ارگ علیشاه جزو مساجد تاریخی است که بنابه اسناد تاریخی، این مسجد به دستور خواجه علیشاه گیلانی ساخته شده است و گنبد و نیم گنبد آن قبل از افتتاح رسمی مسجد فرو ریخته و بعدها به ارگ به محل مقاومت های مردم تبریز در دوره ی مشروطه تبدیل شد.

میمنت نژاد می گوید: مسجد کبود که نام صحیح آن مسجد مظفریه است، به سبب دیواره ها و گنبد کبود رنگ آن مسجد کبود گفته می شود و مربوط به دوران قراقویونلو است.

او خاطرنشان می کند: هر دوره مسجد شاخص زمان خود را دارد و بقیه مساجد قدمت تاریخی دارند؛ پیش از اسلام تعدادی از مساجد پرستشگاه های زرتشت بودند و بعد از ورود اسلام به مسجد تبدیل شدند به ویژه مساجد قدیمی محلات تبریز اینگونه است و هر ۵۰ سال یکبار بازسازی شده اند و هر دوره تاریخی یک مسجد شاخص ساخته شده است برای نمونه در دوره ی قراقویونلو مسجد مظفریه (کبود)، دوره آق قویونلو مسجد حسن پادشاه و در دوره ی صفوی مسجد صاحب آباد یا شاه طهماسب بعنوان مساجد سلطنتی و شاخص تاسیس شده اند.

این پژوهشگر تاریخ تاکید می کند: نکته معروف در مساجد تبریز محراب است که محراب های مساجد تبریز بسیار زیبا و پرکار و منحصر به فردند، مسجد جامع تبریز محرابی قدیمی تر نیز در زیر زمین دارد و باید به زیر زمین تبریز رفت تا این گنج بری دوره ایلخانی را دید یا محراب حسن پادشاه سنگ سبز رنگ یک تکه بی نظیر و منحصر به فردی دارد که نور از آن رد میشود. در بیشتر مساجد تبریز معمولا اوج هنر در بخش محراب نشان داده است.

او در رابطه با مساجد میل لی به ایسنا می گوید: یکی از مساجد میل لی و اصیل تبریز که تخریب شد، در خیابان دوه چی نزدیکی میدان صاحب الامر است که هم اکنون در حال بازسازی بوده و سعی دارند آن را مانند روز اول بازسازی کنند.

میمنت نژاد ادامه می دهد: یکی از دلایل مهم تخریب این مسجد، ظاهر آن بود که از دو میل کوچک، دو گلدسته بزرگ و یک ستاره داود تشکیل شده بود و در داخل آن نیز دو محراب قرار داشت.

او اضافه می کند: میل به استوانه ای توپر آجری یا سنگی گفته می شود که در گذشته به عنوان راهنما در جاده ها احداث می شدند تا مردم راه را گم نکنند البته بر سر مقابر شیوخ و عرفا نیز میلی می ساختند که هم اکنون در قبرستان شادآباد تبریز نمونه هایی از آن به چشم می خورد.

با بیان اینکه مسجد میل لی صاحب الامر تقریباً ۲۰ سال گذشته در دهه ی ۷۰ تخریب شد، خاطرنشان می کند: مساجد میل لی عامل وفاق بین ادیان بودند؛ این میل ها بر سر مقابر علما رسم می شدند که در آرامگاه عرفا، چهار میل به قرینه استفاده می کردند و حدس می زنیم که یک اتفاقاتی در این مساجد افتاده باشد.

میمنت نژاد یادآور می شود: مسئولان امر طبیعتاً یک تعداد موارد را سطحی و بدون علم می نگرند به همین دلیل بنا را تخریب می کنند؛ میلی یک اسم ترکی به نام میل دار است.

او می گوید: یکی از مساجد میل لی نیز در خیابان گجیل است که به تازگی بازسازی و کاشی کاری شده است و کتیبه ای نیز بر سر در آن نصب شده است اما میل ها را تخریب کردند.

او همچنین تاکید می کند: مسئولین هیچ توجهی به آثار تاریخی ندارند و مواردی که گفته می شود صرفاً در حد حرف است و در عمل دیده نمی شود، برای نمونه در مسجد کریمخان چهارراه منصور که میل نداشت، میل اضافه کردند چرا که مذهب به عنوان ابزاری شده است تا تابع هیچ قانونی نباشند.

او ادامه می دهد: مقابر عرفای بزرگ بعد از دوره ی صفویه به مسجد تبدیل شده اند که اگر این مکان ها را کاوش کنند، آرامگاه آنها را پیدا می کنند؛ بر حسب اینکه بر مزار عرفا و شیوخ بزرگ میل می گذاشتند و تقدس و احترامی که مردم برای آنها داشتند، تبدیل به مسجد شدند و بعدها در بازسازی، میل ها را تخریب کرده و حتی نام آن را مسجد ملی گذاشتند.

او اضافه می کند: عمارت هایی با دو یا چهار میل یک کارکرد مذهبی، مقدس و مقبره ای دارند که به احتمال زیاد آنها مقابر عرفای بنام تبریز هستند و در تطبیق مقابر این عرفا به مساجد میل لی می رسیم.

مساجد میل لی تبریز؛ عامل اتحاد و وفاق بین ادیان

یک دانشجوی مقطع دکتری رشته ی مرمت، احیای بناها و بافت های تاریخی نیز در رابطه با این مسجد میل لی به ایسنا می گوید: با توجه به اینکه امروزه سندی مبنی بر بانی و دوره ی ساخت بنا در دست نیست؛ بنابراین نخست باید موقعیت مسجد میل لی را در شهر تبریز مورد مطالعه قرار داد که مسجد میل لی در محله ی شتربان (دوه چی)، در بر گذر ظهیرالدیوان، در شمال مجموعه ی میدان صاحب الامر واقع شده است.

ساناز جعفرپور خاطرنشان می کند: با توجه به موقعیت مسجد میل لی، تاریخ ساخت آن را می توان به بعد از اواسط دوره ی قاجار منتسب دانست؛ اگرچه در نقشه ی دارالسلطنه تبریز به این بنا اشاره ای نشده است اما نمی توان آن را به منزله ی عدم ساخت آن تلقی کرد.

وی همچنین یادآور می شود: سنت ساخت میل یا منار در دو سمت دیوار رو به گذر مساجد در تبریز به دوره ی ترکمانان آق قویونلو و قراقویونلو باز می گردد که در مساجدی مانند مسجد کبود، مسجد حسن پادشاه، مسجد میدان مقصودیه و در بازسازی

بقعه‌هایی مانند عون ابن علی قابل مشاهده است.

جعفرپور ادامه می‌دهد: این سنت در دوره‌ی تیموریان طی قرن نهم هجری در آسیای میانه به اوج خود رسید؛ از طرفی سنت ساخت منار بر روی جرزه‌های سردر ورودی مساجد و مدارس به گذشته‌ای دورتر بر می‌گردد که در تبریز دوره‌ی ایلخانان، به صورت مناره‌ای کشیده تحت عنوان «جفت منار» رواج یافتند که این جفت منارها بار دیگر در دوره‌ی صفویه بکار گرفته شدند با این تفاوت که نسبت به مناره‌های ایلخانی کوتاه‌تر بودند.

وی همچنین بیان می‌کند: ساخت چهار منار در یک ضلع بنا، با توجه به نقشه‌ی مینیاتور مطراقچی در تبریز سابقه داشته است و تکرار این سنت با الگوهای پیچیده‌تر در دوره‌ی قاجار در مساجدی مانند مسجد مدرسه سپه سالاری تهران دیده می‌شود. وی اظهار می‌کند: در جرزه‌های طرفین سردر ورودی مسجد میل لی، دو ستون سنگی با سرستون‌هایی دارای قطاربندی جاگذاری شده بودند که این ستون‌ها مشابه ستون‌های سنگی به کار رفته در بازسازی اکثر مساجد تبریز در دوره‌ی قاجار، به ویژه مساجد مجموعه‌ی بازار هستند.

جعفرپور خاطرنشان می‌کند: سردر مسجد دارای تزئینات آجری مختصری است که در بالای کتیبه درگاه نقش ستاره داود، در طرفین کتیبه نقش چلیپا و در طرفین پیشطاق، نقش ستاره هشت پر اجرا شده بود و این نقوش به ادیان ابراهیمی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) اشاره دارند که مسجد میل لی را به مکانی منحصر به فرد در بافت تاریخی تبریز تبدیل کرده بود.

وی متذکر می‌شود: به نظر می‌رسد این بنا بیش از آنکه محلی برای عبادت جامعه‌ای خاص از ادیان ابراهیمی باشد، محلی برای گفت‌وگوی میان این جوامع بوده است که این امر را می‌توان در تحولات مدنی شهر تبریز در اواخر دوره قاجار مشاهده کرد؛ بگونه‌ای که مهاجرت‌های انجام شده از منطقه‌ی قفقاز و بالکان به سرزمین آذربایجان طی جنگ‌های جهانی اول و دوم به این امر دامن زده است.

وی می‌گوید: با گذر از سردر، حیاط بنا واقع شده بود که با توجه به تصاویر عکس‌های هوایی، تقریباً نیمی از مساحت عرصه‌ی بنا را شامل می‌شد و ساختار بخش اعیانی بنا به دلیل نبود تصاویر داخلی و یا نقشه‌های برداشت شده به دلیل تخریب، مشخص نیست و تنها به استناد عکس‌های هوایی می‌توان مشاهده کرد که دارای پوششی تخت بوده است.

وی در بخش دیگر گفت‌وگوی خود در رابطه با مسجد میل لی بهار نیز تأکید می‌کند: ساخت منار یا میل‌هایی در دو کنج جبهه‌ی اصلی مسجد که پیشطاق در آن واقع بود، در تبریز از سنتی دیرینه برخوردار است و مشخصاً در دوره ترکمانان شاهد مساجد متعددی با این اسلوب می‌باشیم که از نظر قدمت و تکنیک، اجرا در محله‌ی ویجویه تبریز (ورجی باشی) در اول خیابان بهار، دوره‌ی آق، مسجد، مسجد دنگی با نام «میا. له»، «محمّد اسپت» که در گذشته با نام «مسجد ب» شناخته می‌شد.

مسجد ۶۲ ستون تبریز

مسجد جامع تبریز

مسجد صاحب الامر یا شاه طهماسب تبریز

مسجد کبود تبریز

مسجد کبود تبریز

مسجد مقبره تبریز

مسجد قزلی تبریز